

Szigeti Lajos

JÓZSEF ATTILA APA-VERSEI ÉS "FELISMERÉS"-VERSEI

"A valóság előtti tény: hiánytény, — az ihlet a világ hiányának ténye az egzisztenciában. De ha az ihlet a világhiány ténye az egzisztenciában és ugyanakkor teljes valóságot alkot, úgy a teljes valóságot nem alkothatja másért, minthogy amiként a világ elvész a valóságban, úgy vesszen el a világhiány a művészet valóságában."1

"Én azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat. Engem csak ez érdekel. Az életem."2

József Attila mottóként választott két gondolatmenete között a látszat ellenére nincs ellentmondás, mert költőnk lirájában is követte azt, amit gondolkodóként vetett fel. A "világhiánnyal" nézett szembe, hogy költészetében, azaz "a művészet valóságában" feloldódjék e hiánytudat, s ugyanakkor e "világhiány" metaforikusan abban jelenik meg, ami "szorongatja": a személyes sorsban, élete újra- és újrairásában. Ilyen módon kulcsai lehetnek költészetének az anya-versek, az apa-versek is: ezekben találja meg a legadekvátabb kifejezési formáját magányának, kifosztottságának, az anya és az apa hiánya "társadalmi és egyetemes jelentőségűvé" nő költészetében.³

Jelen dolgozatunkban arra teszünk kísérletet, hogy az apa- v e r s e k e t s velük párhuzamosan a szemlélet- és korszakváltást jelző "f e l i s m e r é s"-ver-

verseket, mint típusokat a motívikus elemzés segítségével a maguk történetiségében kövessük nyomon.

"Atyát hívtál elesten"

Mig anyjáról emlékezhet legalább, apját csak a kegyes hazugság hangján tudja megidézni a költő:

Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.

/A Dunánál/

Az apa hiányának tudata végigvonul egész költészetén. Pontosán feltérképezhető, hogyan próbálta e hiánytudatát feloldani. Ilyen föloldási kísérleteket tételezhetünk az isten-motívum gyakorisága mögött is.⁴ Nem állítjuk, hogy minden isten-verse egyúttal az apateremtés igényét is magában hordozza, hiszen pl. a koraiak egy része az istenhit racionalizálására törekvő hagyományos isten-vers. Most csak néhány olyan versére utalunk, melyekben az isten és apa azonossága bizonyosnak mondható. Arra már Fejtő Ferenc is fölfigyelt az 1924-es "Istenem" c. verssel kapcsolatban, hogy ott a költő egy végtelenül nagy, képzelt lényre "tette át" az apa iránt érzett gyöngédségét, s hogy "ott a legnyiltabb, legüdébb a fiúi érzés benne, a vallás csatornáján lemeri vezetni vágyát."⁵ A "Láttam, Uram..."-kezdetű versben az apához hasonulni akarás a lírai én és az isten-apa közötti

aránytalanul nagy távolsággal szólal meg:

Láttam, Uram, a hegyeidet
s olyan kicsike vagyok én.
Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló,
hogy kúszbödre ülhessek, Uram.

Hasonló költői megoldásokat találhatunk az "Isten"
/1924/ és az 1925-ös "Istenem" c. versében is, de egész
költészetét átiveli ez az istenben apát kereső attitűd,
s e koraiaknál lényegesebbek azok a kései versek, melyek-
re az a felismerés nyomja rá bélyegét, hogy hiába kere-
sett, kutatott az apa után, istenben nem lelheti.

Most sajnálom, /de ezt is lenyelem/,
hogy nincs isten, ki gondoljon kinomra
/Modern szonett/

"Ma már belátom" -- ez a fájdalmas igazság hangzik ki e
kései versekből; "most már tudom" -- mondja másutt s
"boldog hazug"-nak nevezi azt, aki még tud hinni az is-
ten-apa létezésében:

Boldog hazug, kinek van Istene,
-- -- -- --
Én nem leltem szivemben, sem az égben
s e halott-fényű istentelenségben
szivdobogással ringatom magam,
/Boldog hazug/

S hogy a "halott-fényű istentelenségben" egyúttal az apa
nélküli világot is jelenti, arra bizonyíték a ringatás
hiányát jelezve az anya hiányára utaló "szivdobogással
ringatom magam", amely már metafórikusan egy anya és apa
nélküli világot, a teljes hiány tudatát érzékelteti. Ezt

jelzi, hogy itt az anyára verbálisan is utaló sor következik:

Kit más gyötörte anyám azért vert meg,
mert sápadt kézzel loptam én, a gyermek,
jól tudva már, hogy minden odavan.

Az értelem kizárja már, hogy hihessen egy általa teremtett isten-apában; mégis, amikor már a végső elmúlást tudja csak sajátjának, akkor is kísérletet tesz:

Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.

-- -- --
Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva.

/Nem emel föl/

Ugyanez a motívum ismétlődik a "Négykézláb másztam" sorai-
ban: "Négykézláb másztam. Álló istenem / lenézett rám és
nem emelt föl engem." A "Bukj föl az árból" követeléseiben
is a felnőtt-én szól az istenhez, de a gyermek-énre utal
vissza:

Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.

Ahogy az isten az apával, úgy azonosul itt a felnőtt a
gyermekkel. A megfeleltetés e költőssége végigvonul a
gész versen "Én, akit fölteszt a ló, s a porból éppen
hogy kilátszom" -- írja a gyerekkori keserű élményekre
utalva, ugyanakkor a felnőtt tehetetlenségét, küzdelmei-
nek aránytalanságát panaszolva: "nem ember szívébe való
nagy kinok késeivel játszom". "Ordits reám, hogy nem sza-

bad!" -- kiáltja a harmadik versszakban, s újra a gyermek vág vissza az apának: "Csapj a kezemre", de aztán mégis a felnőtt szól az istenhez, amikor a sor így egészül ki: "mennyköveddel". Az utolsó versszak is e kettősséget mutatja követelésében, mellyel az apa /isten/ hiányát akarja végérvényesen feloldani:

Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal,
és úgy nézek farkasszemem
emberarcú, a hiányoddal!

Hogy az istenben valóban apát keresett, azt maga a költő is állította, akkor, amikor már belátta, hogy hiába:

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könyörögtél.

Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen isten.

"Embent, ha nincsen isten"

"Az egyetlen fiú apa nélkül nő fel. Megható, ahogyan sérült apaképét foltozni próbálja idősebb atyai barátaival. Így Juhász Gyulával, aki szintén apátlan anyás költő volt, mint József Attila."⁶ Levelek, dedikációk sorával jelezhetnénk, hogyan köszöni meg a gondoskodást első tanárainak és Juhász Gyulának. De lényegesebbek a lírai megnyilatkozások, mint a "Szeged alatt", melyben Juhászt Juhász Gyula hangján köszönti, vagy az első "Juhász Gyulához" címzett verse, mely ragaszkodását megerősítő felhívás a messiás-költőhöz.

1923-ban két verset is ír az idősebb költőtársához /Juhász Gyuláról való nóta, Juhász Gyulához/, s visszatér hozzá halálakor is /Meghalt Juhász Gyula/. Féja Géza hívta föl a figyelmet e ragaszkodás értékére: "Igen jellemző, hogy a kor ifjú költői közül egyedül József Attila állott ki a 'holtan megbántott Ady' és az élve eltemetett Juhász Gyula mellé. Elbirta az 'apákat', akik különben annyi kellemtelen percet okoztak a 'fiúknak'." ⁷

Ady iránt érzett elkötelezettségét két versben - "Sirdomb a hegycsúcson", "Ady emlékezete" - is megvallja, s publicisztikájában meg is védi Adyt az irigykedőkkel, a támadásokkal, még az oly igen szeretett Kosztolányival szemben is. ⁸

Kosztolányi iránti fiúi vonzódásának publicisztikájában adott először hangot. ⁹ A költőtárs halála után lirában is vallomást tesz.

A kinba még csak most fogunk, mi restek,
de te már aláírtad művedet.

-- írja, hogy a "Kései sirató" hangján, az anyát idéző motívumokat megszólaltatva folytathassa: "Mint gondolatjel, vízszintes a tested / Téged már csak a féreg fal, szeret,/ mint mi a csirkét, bort... senkim, barátom! / Testvérünk voltál és lettél apánk." A már meg nem idézhetőhöz, az anyához hasonló értékekkel ruházza fel az apátlan költő meghalt költőtársát, megfogalmazva egyúttal saját fájdalmait is: "nincs egyéb súly, ha föld zuhog reánk. / Ezt

onnan tudom, hogy letörtem vágyva, / ahogy letört a halál tégedet." Az utolsó versszak hasonlata a közös vállalás, a közös költői sors lemondást tükröző üzenete, melyben ismét saját anyaidézésének hiáshavalóságát mondja ki meteforikusan:

Reméltél; én is. Tudtuk, hogy hiába,
mint tudja, ki halottat költöget.

/Kosztolányi/

S nem sokkal később, a "Thomas Mann üdvözlésé" -ben is megidézi Kosztolányit. "Párnás szavadon át nem üt a zaj --/ mesélj arról, mi a szép, mi a baj, / emelvén szívünk a gyásztól a vágyig." -- kérleli Thomas Mannt, s a "gyásztól a vágyig"-kifejezés utal az anya utáni gyászára /"a gyászt a szívemről, mint sebről a kötést, te leoldtad" -- írja majd a "Flóra"-ban a gyász fenti magyarázatát adva/, de utal az emberiségre, a humánumpusztulására is; s a "gyász" juttatja eszébe újra Kosztolányit s halálos betegségét is, mely egy tágabb értelemben vett kórral azonosítható:

Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág.

De nem csak ez a Kosztolányi-utalás jelezheti a költő avateremtési vágyát, hiszen a vers egész kompozíciója ezt testesíti meg. Már a vers alapszituációja is gyermek-a-pa viszonylatot jelöl: a Thomas Mann szavaira váró közön-

ség ahhoz a gyermekhez hasonlatos, aki számos más József Attila-versben is törődést, gondoskodást kér egy nem létező, egy "teremtett" apától vagy anyától.

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig,
még megkérem, hogy "Ne menj el, mesélj" -

így kérünk: Ulj le közénk és mesélj.

A "gyermek" félelme mögött felsejlenek a felnőtt világot fenyegető "ordas eszmék", melyektől félve óv a költő más verseiben is;¹⁰ ezekkel szemben szükséges a "mese", azaz az őszinteség, a humánus. Ezért kéri Thomas Mann: "Mond el, mit szoktál, bár mi nem feledjük", s ezért igényli a bizonyosságot és követeli a lelki közösségvállalást: "mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt, s együtt vagyunk veled mindannyian, kinek emberhez méltó gondja van." Az apát hívó gyermek és a másik alkotóművészen társra lelt felnőtt hangja erősítik egymást végig a versben. "Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk, / de mi férfiak férfiak maradjunk"- írja, s majd később, a "Tudod, hogy nincs bocsánat" soraiban tér vissza e gondolathoz, de már lemondással, beletörődéssel: "Tudod, hogy nincs bocsánat, / hiába hát a bánat./ Légy, ami lennél: férfi. A fű kinő utánad." A fenyegetettséget, félelmeket drámai erővel hangoztató "Thomas Mann üdvözlése" csak a befejezésben nyeri el az alapszituációnak megfelelő feloldását:

Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaít.

Thomas Mannban — mint Juhász
Gyulában, Adyban, Kosztolányi-
ban — apára lelta költő: "A felnőtt
szavára megnyugvó gyermeki érzés hasonlata ... az erősebb
egyéniességben feloldódó, korlátlan bizalom kifejeződése."¹¹

Különös, hogy a Thomas Mannt üdvözlő versét követő
műve, az "Arany" is költőt idéz s nem tekinthető vélet-
lennek, hogy saját költészetének lényeges kérdésére, az
"idő" problémájára keres párhuzamot. A "Csendes kérébe"
c. 1936-os versének vázlataiban olvashatjuk:

Gyenge muharos mezőt
terít a szél könnyedén
a fű zümmögő időt
ringat rezgő levelén
-- -- --

Az idő
futva terem, mint a bab.

S ugyanez jelenik meg — még képileg is hasonló módon —
"Arany" című versében is, ahol az időt megfogni akaró köl-
tőben kapaszkodik meg, mint apában:

S míg szél nyalta, tépte a rét bokrait,
lassan lépve hoztad komoly ökreid.
Verseidre raktál szép cseréptetőt
s homokot kötöttél, a futó időt.
Hadd csellengünk hozzád, vagyonos atyánk!

De József Attila apateremtési igényét a legélesebben,
legpregnansabban — az Arany Jánosban szintén mester-

elődre lelt - Babits Mihályhoz szóló versei mutatják.

"Aki ... felgyújtotta az apai házat"

Babitshoz többször is visszatér életművében: hol durván támadva a költőfejedelmet, hol pedig a békülést, a mégis-azonosulás szándékával. Kapcsolatuk az irodalomtörténet, a József Attila életút-elemzés máig vitatott problémája, mint például már az is, vajon valóban költőnk nevezetes Babits-kritikája volt-e az első összeütközésük alapja. Hogy nem "Az Istenek halnak, az ember él" c. bírálat volt az első összeütközés köztük, arra utalnak többen is. Babits József Attilát is szerepeltette a "Fiatal Írók Előadóstjén", 1928. december 14-én. S ha első találkozásukkor /Juhász Gyula Ünneplésén, 1923-ban/ nem is sikerült József Attilának közel kerülnie Babits-hoz, az 1928-as Estet követően végre hosszabb beszélgetésre is sor kerül közöttük.¹² Basch Lóránt szerint "József Attila és vendéglátója között ezen az estén élénk vita támadt Benedetto Croce intuicionista esztétikája körül. A fiatal költő művészet szemlélete itt ütközött össze először Babitséval."¹³

"Az istenek halnak, az ember él" c. Babits-kötetről szóló József Attila-bírálat jóval később, 1930. január 10-én jelent meg.¹⁴ Mig a kritikában Babits-i, a vele nagyjából egy időben¹⁵ irt "Egy költőre" című versében nagyon is József Attila-i hangon vádolja az idősebb köl-

tőtársat. Kegyetlen vádakkal illeti: "Sakált kiált,
hollót hörög,/ ki jól dalolni restell;/ és idenyög a
Dala-dög,/ az éveire mester/ Nem a szipolyt, ő azt gya-
lázza,/ kinek nem álma pálmaháza." A társadalmiságot
hiányolja költészetéből, azt, hogy "nem vivődik emberül
a népek nyomorával!". A szinte káromló, átkozódó sorok
ellenére is mondható, hogy mint apához viszonyult Ba-
bitshoz is. Viszonyuk változóban volt a 30-as évek dere-
kán. Bizonyíthatja ezt József Attilának egy 1933 január-
jában, de méginkább - egy későbbi versét, a "Mint gyermek"
címűt is mintegy előlegező - 1933 márciusában kelt leve-
le.¹⁶ Ez utóbbiban írja:

"Amióta tudom, milyen — esztétikától idegen és
magam elől is elrejtező — impulzusok kényszerítet-
tek, hogy Önt bizony durván megtámadjam, lelkiismer-
etem egyre ösztökél, hogy ezt a csorbát kiköszörül-
jem. Magamnak tartoznám ezzel, hiszen, ha a modern
lélektan nem téved, az Ön szemében e sérelmet úgy-
sem lehetne jóvá tenni, Ön legfeljebb elfelejtheti."

A levelet Basch Lóránt is bizonyítékként kezeli: "Nem
kétséges — írja —, hogy József Attila a 'modern lélek-
tan'-ra utaló szavakkal mire gondolt. Nyilván ennek a
pszichológiai módszernek eszközével jutott el tévedése
és indulata igazi okának felismeréséhez /'amióta tudom'/.
Az előtte is elrejtező 'kényszerítő impulzus' fedi fel a
psychoanalitikai komplexum fogalmát."¹⁷ Magához a vers-
hez e levélnél is közelebb vihet a vers gondolatmenetü-
vel szinte egyező, 1935. augusztusában kelt levele:

"Az a különös dolog történt, azaz történik velem, hogy a saját szemem láttára átalakulok s ennek az átalakulásnak a valóságát még alig tudom megfogni. Így nem is igen irtam, inkább csak 'fogásom' ellenőrzése végett próbálkoztam, mint a gyermek, aki hallgat ugyan a szóra, hogy éget a tüzes kályha, de azért kísérletet tesz, hogy megérintse, megismerje. Ezek a versek is, amelyeket itt küldök, ilyen próbálkozások. Szeretném, ha Önnek tetszenének, én nem vagyok egészen biztos bennük..."¹⁸

E levél s a "Mint gyermek" című vers is alkotójának "teljesen megváltozott érzületét mutatja. Bizalmas közlés, műhelyének benső dolgairól. Tanítványi hang a mesterhez."¹⁹

Mint gyermek, aki bosszút esküdött
és felgyújtotta az apai házat
s most idegenség lepi, mint a köd,
s csak annak mellén, aki ellen lázadt,

tudná magát kisírni, elfödött
arcát mutatni szabad mosolyának,-
oly reménytelenül erőlködök,
hogy könnyeimre: erényre találjak.

Mi más ez, ha nem az apját megbántó fiú "bűnének" belátása s közeledni-akarása az apához? Saját költészetének fordulatairól vall a versben — mint a levélben is —, arról, ami a kései versekben is gyakori lesz: a bűnös büntelenség tudatáról. A József Attilához közelálló: testvére, József Jolán és egyik legközelebbi barátja, Németh Andor kétségtelennek veszik, hogy a vers Babitshoz íródott, Babitsra vonatkozott.²⁰ De bizonyítható ez az idézett levelek és a vers gondolatmenetének azonosságával s azzal is, hogy az 1935 nyarán kelt levélhez mellékelt versek között ott volt a "Mint gyermek" is, s azt Babits így

küldte tovább a szerkesztőségbe, Gellért Oszkárnak: "A 'Mint gyermek' címűt okvetlenül hozzuk le a számban."²¹ A vers meg is jelent együtt "A bűn" cíművel a szeptemberi Nyugatban. "Babitsot a szokatlanul kategórikus kívánságra nemcsak a vers szépsége készítette. Megértette, hogy az róla és hozzá szól"²² "A bűn" nem Babitshoz szól közvetlenül, de nem véletlen, hogy ennek megjelenését is örömmel vette Babits. Az ödipusz-komplexusra való utalásban, az apagyilkosság "beismerésében", a bűn keresésében és bevallásában ez a vers is utalhat a költőtárs elleni "büntetlen bűnre": "Elmondom: öltem. Nem tudom / kit, talán az apám -/ elnéztem, amint vére folyt/ egy alvadt éjszakán". Az utolsó versszakban pedig ott a már jelzett istentagadás is. Az isten-apa megtagadásakor az élők közül segítségre váró költő utalhat e soraival Babitsra is:

Én istent nem hiszek, s ha van
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.

Ha a vers közvetlenül nem is utal arra, hogy Babitshoz, kettejük viszonyáról szólna, az "Én nem tudtam" c. verssel történő összehasonlítása talán mégis meggyőz bennünket, ugyanis e versnek is egyik versszervező eleme ugyanaz a tárgyatlan büntudat, amelyre már utaltunk.

Én úgy hallgattam mindig, mint mesét
a bűnről szóló tanítást. Utána
nevettem is -- mily ostoba beszéd,
Bűnről fecseg, ki cselekedni gyáva!

De nemcsak a "tárgyatlan büntudat" újbóli megfogalmazása indokolhatja, hogy Babitshoz szóló apaversnek tekintsük az "Én nem tudtam" címűt, hanem egy verstipusalkotó szerkezet is, amelyre — ugyan más szempontból, de — Németh G. Béla mutatott rá először.

"Most már tudom"

Németh G. Béla József Attila két kései verstipusát határozta be: az un. önmegszólító s az un. időviszonyító verseket, melyek közül most az utóbbira hivatkozunk, abból indulunk ki.

E verstipus meghatározásakor arra hívja fel a figyelmet Németh G., hogy a "Mama" c. verset követően született művekben igen gyakran s mindig hangsúlyozott helyzetben találkozunk a "már" időhatározói abverbiummal s e versek nagy hányadában a "már" mellett ott van a "még" vagy a "most" határozószó is. A verstipust nemcsak József Attilára érvényesen, de általános értelemben is tétélezi a szerző.²³ E versek mindegyikében jelentéstanilag az "összegzés" igényét mutatja ki s ezt tartja a legfontosabb sajátosságnak. Megjegyzi, hogy bár a múlt században is előfordul e típus, a leggyakoribb József Attilánál és kortársainál, Babitsnál és Kosztolányinál. A verstipus je-

lentségét József Attilánál abban látja, hogy a költő "verseszményét, műalkotásideálját ebben a típusban különleges sikerrel tudta valóra váltani. Költői elméletének és gyakorlatának egybevágása e típusában majdnem teljes."²⁴

Németh G. Béla e jelentős tanulmányának következtéseivel egyetértünk, csupán arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy az időviszonyitónak nevezettek között van néhány olyan is, amely az időviszonyitáson és az összegzésen túl jellegzetesen József Attila-írásműveket mutat, "felismerés"-, illetve "felelet"-versként is értékelhető.

Az 1933 előtt írt versekben rendkívül gyakori a gyermeki gondolkodást /ha úgy tetszik, tudatos szerepvállalást/ mutató "én nem tudom" igei szerkezet. Már az 1922-es "Keresek valakit" c. versben ott leljük:

Keresek valakit s nem tudom, ki az?
s nem tudom, ki az.

Igen gyakori a szerkezet a korai szerelmes versekben is:

Érzem, hogy szeretlek de nem tudom, kinek
a száját
fogja megégetni a szél.
Hallom, hogy fú a szél, de nem tudom, minék fú,
mikor én szomorú vagyok.

/Csöndes estvéli zsoltár/

Ott találjuk a szerkezetet több más versében is /"Az én ajándékom", "Szerelem ez?", "Szerelmes vers", "Önarckép", "Kép a tükörben", stb./, de az egyik leglényegesebb meg-

jelenési formája az egész életművet beárnyékoló hiány-
tudat-élmény megfogalmazásához, az anya halálához kapcsolódik:

Anyám meghalt, most nem tudom, hogy
viselkedjem vele szemben

/Anyám meghalt ... 1925/

S egy évvel később, a "Gyászkoszorú"-ban mintha csak megismételné: "Anyám meghalt, most nem tudom, mit tegyek vele,/ a bögrét két kezébe fogta..." S hosszú idő után - majd csak a kései versek egyikében, az 1937-es, sokáig csak töredéknek hitt "Én nem tudom" c. versben tér vissza:

Én nem tudom, mi fenyeget,
az esték csipkés árnyain;
mint romló halról a legyek,
szétszállnak tőle álmaim.

És nem tudom, mily dajkahang
cseng a szívembe csendesen:
nyugodj, hiszen csak este van
s mitől is félnél, kedvesem?

A Németh G. Béla által "időviszonyító"-nak nevezett versek e csoportjának szerepe akkor érthető igazán, ha azt a József Attila-i értelemben vett felnőtttség tudatosság, a felnőtté levés szándéka és megvalósítása felől is vizsgáljuk.²⁵ Így az időviszonyító versek egy része az "én nem tudom"-modellre válaszoló "felelet"-versként is értékelhető.

Ez a jelentés szemléletbeli váltást: felismeréseit, belátásait, felnőtttségét sűrítő "m o s t m á r t u - d o m"-, "m a m á r b e l á t o m"-szerkezet 1935-től válik gyakorivá. Rátalál a szerkezetre az`istennel való leszámolás pillanataiban is, mint a "Modern szonett"-ben:

M o s t s a j n á l o m d e e z t i s l e n y e l e m ,
hogy n i n c s i s t e n , k i g o n d o l j o n k i n o m r a

--- -- ---
Bűszke nyomorult voltam én! M a m á r
b e l á t o m , c s a k a c s ö k ö n y ö s s z a m á r
bűszke, amikor szaggatja az ostor...

A "Temetés után" c. versben pedig minthacsak az "Anyám meghalt" és a "Gyászkoszoru" soraira utalna vissza s válaszolna rájuk. Az anya halála utáni napok azonban itt már a "n e m t u d o m"-léthelyzettel szemben a rászemelés hangnemében jelennek meg:

C s a k m o s t e m l é k s z e m r á , m i l y e n v o l t !
Még csak biztató szavakat
sem szóltunk, nem néztünk egymásra,
mint munka után ki leül.
Csak ültünk ott, mi három árva,
kiki magában, egyedül.

De különösen akkor lesz hangsúlyozottá e szerkezet, amikor kései verseiben újra visszatér a költő az "apa"-motivumhoz. Így például ezt variálja, modulálja az 1937-es "C s a k m o s t" c. vers:

C s a k m o s t é r t e m m e g a z a p á m a t ,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának.

Felismeréseit bizonyosságnak szeretné látni a költő s a szerkezet kompozíció-meghatározóvá lesz a versben, visszatér a negyedik és az utolsó szakaszban is. S míg a "tenger" jelzőjét megváltoztatja kétszer is, a belátását jelző első mondat: "C s a k m o s t é r t e m m e g a z a p á m a t" -- változatlan marad.

S ezek után már térjünk vissza az "É n n e m t u d t a m" c. versre, amelyben e g y ű t t - e g y - s z e r r e, egymást erősítve jelenik meg a k é t s z e r k e z e t , mintegy s z i n t é z i s e k é n t e v e r s t i p u s o k n a k.

Én úgy hallgattam mindig, mint mesét,
a bűnről szóló tanítást. Utána
nevettem is - mily ostoba beszéd!
Bűnről fecseg, ki cselekedni gyáva!

É n n e m t u d t a m , hogy annyi szörnyűség
barlangja szívem. Azt hittem, mamája
ringatja úgy elalvó gyermekét,
ahogy dohogva álmait kínálja.

M o s t m á r t u d o m . E rebbentő igazság
nagy fényében az eredendő gazság
szívemben, mint ravatal feketűl.

S h a é n n e m s z ó l n é k , k i n y ö g n é a s z á j a m :
bár lennétek ily bűnösök mindnyájan,
hogy ne maradjak egész egyedül.

Jól látható, hogy az "é n n e m t u d t a m" és a "m o s t m á r t u d o m" k o m p o z i c i ó - m e g - h a t á r o z ó v á lettek, szinte kettémetszik a verset. Az "é n n e m t u d t a m" a maga múltidejűségével a költői szemléletváltozást megelőző motívumok szintézisét

adja úgy, hogy a múltidézés egyúttal szükségszerűen vonja maga után a felismeréseket, a "rebbentő igazság"-ot. Az "anya"-, a "gyermek"-motivum mellé így kerül oda -- a vers keretét adva -- a hiánytudat: a magány motivuma is. Míg az "én nem tudtam"-mal jelzett szerkezeti egység a szemléletváltás előtti, addig a "most már tudom"-jelezte második rész a váltás utáni korszak verseinek szintéziseként értelmezhető. S hogy apaversről van szó, mutatják az utolsó sorok is, melyekben a költő magányérzetének feloldására tesz kísérletet. A vers "történetéhez" hozzátartozik, s ez is minket igazol, hogy -- bár az ujraközlések ezt nem tükrözik -- első publikálásakor ezzel az ajánlással jelent meg: "Babits Mihálynak hódolattal".²⁶ A "bűn" tehát -- az ajánlásból következően is! -- utal a költőfórással szembeni támadásra is. Basch Lóránttól tudjuk, hogy éppen ez az ajánlás lett egyik alapvető oka annak, hogy költőnk mégsem kapta meg ebben az évben sem a díjat, mert Babits eredeti szándékától eltérően épp az ajánlás miatt döntött így /a kuratórium tagjaival egyetértésben/. Tartott ugyanis attól, hogy a közvélemény úgy tekintené a díj József Attilának ítélését, mintha az ajánlással lekenyerezte volna.²⁷ Mindenesetre tény, hogy a vers Babitshoz szól, de hogy ez egyúttal azt is jelenti: apaversről van szó, a már sorolt bizonyítékok megerősítéseként bizonyíthatjuk azzal is, hogy a kompozíció-meghatározó "m o s t m á r t u d o m" gondolatát ott leljük egy másik Babits-

nak szóló apaversben, a "Magad emésztő"-ben is. E versében is többször visszatér a belátást, felismerést jelző kijelentés; "M o s t m á r é r t e l e k" -- írja a versben s később újraismétli: "M á r é r t e l e k".

"Magad emésztő"

A "Magad emésztő" kulcsvers az apaversek között, sűríti azoknak szinte valamennyi motivumát. 1934-ben született a vers, amely lirává oldja azt, amit korábban levélben vallott csak meg a költő. Igazat kell adnunk a költő testvérének, aki a költő Babits-kritikájára vonatkozóan azt írja: "Írásának súlyos következményei később meggyőzték őt tévedéséről. Keserűen bűnhődött azért, ami pedig nem volt más, mint fiatalos hév és a célon túllövő elmejáték, de mindenekfölött a csinytevő gyerek sóvárgása a felnőtt, erős, jószágos apa bocsánata és jutalma után."²⁸ Ezt olvashatjuk ki már a kezdősorokból is. "Magad emésztő szikár alak! / Én megbántottalak." - írja a levélben már bevallottakra utalva. Lirai sűrítettségű képbe integrálódnak a múlt pörösködései.

Botot faragtál, ábrákkal tele,
beszélt a nyele,
aztán meguntad. Így volt?
S eldobtad, ahogy az égbolt
az únt csillagot ejti le.
Én fölvettem s rádhúztam vele.

Basch Lóránt e versrész soraiban s különösen a "botfaragott ábrá"-ra vonatkozóan egy Babits-vers szavait,

az "únt" csecse-becsé"-ket véli fölfedezni.²⁹ De utalhatunk arra is, amit Sinka István fogalmazott meg egy paraszt-expresszionista balladájában:³⁰

Ki látott olyan pásztorbotot,
aki, míg a pásztor dalolt,
gyökeret vert s földbe állott;
s a fölhasadt bot kivirágzott...?
Im az én alakjaim is
meghaltak már... de annyi terhe
maradt mindnek a siron fölül,
hogy ha én nem szólnék: följajdulna
mindnek zokogna a nyelve.

Basch ötlete és Sinka István verse adja a lehetőséget számunkra ahhoz az értelmezéshez, hogy a botbafaragott ábrák - Babits költészete, hiszen ezekkel vágott vissza /"én fölvettem és rád huztam vele"/ József Attila, amikor bírálatában még át is alakította Babits verseit: átírta a maga izlése, vélt igaza szerint.

A "Magad emésztő"-t szabálytalan, nem a szokásos módon szegmentálja József Attila. Az első nagyobb egységet két kis vonallal ő maga is jelzi. E versrészben mindig a multa utal. A múltidézés egy, bizonyosságra törekvését igazoló kérdéssel s tévedésének belátásával zárja: "Igy volt?/Sajnálom, kár volt;" A továbbiakban ez adja a vers alapszövegét. A költő mintegy elemzi a múltat, és korábbi viszonyulását Babits költészetéhez: "Azt hittem, annyi az ének,/amennyi a magány üvegének/vastag tábláin átszüremlik." S itt a vers igazi fordulata, a belátást kimondó sor, amely már előrevetíti a befejezést is.

M o s t m á r é r t e l e k .
Pörös felek
szemben álltunk, de te szintén
más ügyben, más talaj felett
tanuskodtál, mint én.

"Itt nyilik meg előttünk a két generáció szakadéka",³¹
mert apa és fiú összeütközéséről van szó s annak belátá-
sáról, hogy életfelfogásuk, világképük más. S a bűn alól
azzal oldozza fel magát József Attila, hogy saját költé-
szetének lényegét tárja föl Babits előtt: társadalmiságát.
Ezért idézi az "Eszmélet"-ben is szereplő tételt: "Akár
egy hálom hasított fa, hever egymáson a világ". Mert
József Attila - mint Basch írja - "megelőzte a maga nem-
zedékét, látnoki biztonsággal. Ezért kellett éppen neki
az új nemzedékből beléütközni elkerülhetetlen 'determi-
náltsággal' abba, ki az ellentétes 'életérzést és látást'
az előző nemzedékből a legpregnánssabban és legkövetkeze-
tesebben képviselte."³² Ezért fogalmazza meg saját fölmen-
tését a költő:

s még jó, ha az ember harapja
nem az embert magát harapja,
dudás a fuvolást,
én tégedet és engemet te, -

A metaforák mögött ott halljuk a "Medvetánc"-kötet mottó-
ját is: "Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni".³³
S a poklot megjárt költő vágyálma szólal most meg: újra
visszatérne Babitshoz, az apához. Szinte gyermeki módon
kérné, hogy valósuljon meg az álom. Hangja olyan közvet-

len s gyermeki, akár a Thomas Mannhoz szóló soraiban /"S ha már szólok, hát elmesélem"/. A verse "tünődő" szakaszai -- mint oly sokszor költészetében -- a múltba visznek bennünket, "a költő legelső aspektusára mutatnak vissza, a Szeged előttire, amikor még gyerek volt. Most már a 'meglett ember' vágyik az idős barátira, akinek 'telt szavát irodalomról' vita nélkül hallgatná, ha indulata messzeragadná is! Ahogy fiatalnak illik az 'öregebbre' hallgatni, fiúnak apjára."³⁴ Utalnak e sorok a vitákra, a bírálatra, a védaskodásokra is, egész korábbi viszonyukra, melyet csak úgy tud feloldani, hogy vallomását megértő apát próbál látni Babitsban:

és telt szavadra,
mit óvatosan vetnél a latra,
utalván a tapasztalatra,
indulatom messzeragadna,
te - hozzátéve: "Szivedre ne vedd" -
leintenél, mint az öregebb,
mint az apám
s én bosszankodnék, de nem mondanám.

S hogy apja helyett próbált Babits Mihályban is apát teremteni, azt az utolsó sorok eredeti változata még éle-
sebben igazolja. A "mint az apám" eredetileg így szólt:
"leintenél, mint az öregebb, mint -- kit nem ismertem --
az apám".

József Attila számára, aki nem ismerte apját, s teremteni próbált magának istenben, emberben -- B a b i t s
l e h e t e t t v o l n a i g a z á n a p a. Ezért oly
különös a kapcsolatuk s a "Magad emésztő"-ben is ezért van

jelen együtt-egyszerre a múlt Babits-ellenessége, a lázadás, de az apát-hívás is. Amikor József Attila Babits ellen lázadt s "felgyújtotta az apai házat", akkor lázadása a kor nemzedékváltásának volt jelzése, mutatója egyúttal.

Különössé az teszi e verseket, hogy bennük egy egész nemzedék apahiánya transzponálódik a személyes sors hiánytudatába s válik így felerősítetté, hitelessé.

J e g y z e t

- 1 J ó z s e f A t t i l a : /Költészet és nemzet/. /Esz-tétikai töredékek/. József Attila Összes Művei. III. Bp., 1958. 245--6. l.
- 2 Idézi B ó k a L á s z l ó : Válogatott tanulmányok.Bp., 1966. 154. l.
- 3 Maga József Attila fogalmazta meg: "Amit versben írok le, annak társadalmi és egyetemes jelentősége kell, hogy legyen, annak társadalmi értelme van." -- Vö. J ó z s e f A t t i l a : Irodalom és szocializmus. JAÖM. III. 84. l.
- 4 Már Bóka László felhívta erre a figyelmet: "A semmiből formált volna apát magának: 'Fogadj fiadnak Istenem, hogy ne legyek kegyetlen árva' - így sikoltott a léten s értelmén túlra árvaságában." -- Vö. B ó k a L á s z l ó : i.m. 152. l. -- József Attila istenes verseit részletesen vizsgálja S c h e i b e r S á n d o r is. Állításával -- mely szerint költőnk "verseinek háttérében régi keleti legendai motivumokat" kell látnunk csupán -- nem elégszünk meg. -- Vö. S c h e i b e r S á n d o r : József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttere. Az Irodalomtörténet Füzetek, 1946.
- 5 Vö. F e j t ő F e r e n c : József Attila költészete. Szép Szó. 1938. jan.--febr. 58--67. l.
- 6 V a s s P é t e r : A tartalom és forma kérdései József Attila Kései sirató-jában. Irodalomtörténeti Közlemények, 1968. 449--55. l.
- 7 F é j a G é z a : Évforduló. Reggeli Magyarország, 1942. dec. 6.
- 8 Vö. J ó z s e f A t t i l a : Ady-vizió. JAÖM. III. 15--26. l.
- 9 Vö. J ó z s e f A t t i l a : Kosztolányi Dezső. JAÖM. III. 167--71. l.
- 10 Mint például a: "Ars poetica"-ban, ahol a: "aljas, nyomorító hatalmak"-tól és a "tábornokba gyűlt bitangok"-tól

- féli az emberi világot vagy azoktól, akikről így ír a "Március"-ban: "tankkal, vasakkal fölvonul az ember alja".
- 11 V a r g h a K á l m á n : Thomass Mann Üdvözlése. Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben. Gondolat, 1967. 335--41. l.
 - 12 Utal erre M. P á s z t o r J ó z s e f is, de nem jelzi, kik az emlékezők, akiktől híradásunk van e beszélgetésről. -- Vö. M. P á s z t o r J ó z s e f : József Attila műhelyei. Bp., 1975. 242.; A szerző fenti pontatlanságára hívtuk fel a figyelmet. -- Vö. S z i g e t i L a j o s : M. Pásztor József: József Attila műhelyei. Tiszatáj, 1976. 3. 109--11. l.
 - 13 B a s c h L ó r á n t : Egy literáris pör története. Irodalomtörténet, 1959. 408--33. l. -- Valószínű, hogy erre az összetűzésre vezethetők vissza József Attila két évvel későbbi szabadelőadásai is. Az intuiciót -- Babits ellenében -- szemléletként vizsgálva ezt írta fogalmaványának egyik jegyzeteként: "A poeta doctusnak /tudós költőnek/ csúfolt Babits Mihály írja azt a hülyeséget, hogy: 'mi volna más az Intuición, mint Ösztön?' És írja ezt az Irástudók Árulása!/ c. 'tanulmányában'!" -- Vö. J ó z s e f A t t i l a : Irodalom és szocializmus. JAÖM. III. 85. l.
 - 14 Vö. JAÖM. III. 85. l.
 - 15 A vers először a Kortárs 1930. április 27-i számában jelent meg. -- Vö. JAÖM. II. 385. l.
 - 16 Vö. József Attila Válogatott Levelezése. Új Magyar Múzeum. 11. Bp., 1976. Id. a 212. és a 213. sz. levelet!
 - 17 B a s c h L ó r á n t : I.m. 421. l.
 - 18 József Attila Válogatott Levelezése. 250. sz. levél.
 - 19 B a s c h L ó r á n t : I.m. 421. l.
 - 20 Vö. J ó z s e f J o l á n : József Attila élete. Cserépfalvi, Bp., 1940. 308-9. l. -- N é m e t h A n d o r : József Attila. Cserépfalvi, /Bp., 1944./ 196. l.

- 21 Idézi B a s c h L ó r á n t : I. m. 429. l.
- 22 Uo.
- 23 Így utal Berzsenyi "Közelítő tél" c. versére: "Her-
vad már ligetünk... S most minden szomorú, kiholt
... még alig izleli nektárját ajakam" vagy Vörösmarty
"Előszója"-ban: "Midőn ezt irtem... Most tél van és
csend és hó és halál... Majd eljön a hajfodrász."
S Arany "Epilógus"-ában: "Az életet már megjártam
...Mily temérdek munka várt még...Most, ha adná is,
már késő." — Vö. N é m e t h G. B é l a : Még,
már, most. /József Attila egy kései verstípusáról/.
Mű és személyiség. Bp., 1970. 671--700. l.
- 24 Uo. 673. l.
- 25 József Attila felnőttég-értelmezéséről szoltunk már
korábban. — Vö. S z i g e t i L a j o s : A "fel-
nőtttség" vállalása József Attila költészetében /József
Attila Kosztolányi-bírálatának lírai fedezete/. Acta
Historiae Litterarum Hungaricarum. XIV. Szeged, 1976.
160--83. l.
- 26 Vö. JAÖM. II. 413. l.
- 27 Vö. B a s c h L ó r á n t : I. m. 429. l.
- 28 J ó z s e f J o l á n : I. m. 309. l.
- 29 Vö. B a s c h L ó r á n t : I. m. 424. l.
- 30 Bori Imre nevezi a verset paraszt-expressionista bal-
ladának. — Vö. B o r i I m r e : A szecessziótól a
dadáig. A magyar irodalmi avantgarde. I. Forum. Ujvi-
dék, 1969. 270. l.
- 31 B a s c h L ó r á n t : I. m. 425. l.
- 32 Uo. 421. l.
- 33 T ö r ö k G á b o r írja: "Dudás a fuvolást — világos
metaforák, a dudás költő József Attila, a fuvolás Ba-
bits. De a metaforák mögött jól felismerhetően ott a
közmondás: 'Két dudás nem fér meg egy csárdában!'

És ott szól az a népdal, amely az egész "Medvetánc"-kö-
tet mottója is." -- Vö. T ö r ö k G á b o r : József
Attila-kommentárok. Bp., 1976. 228. l.